

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA TAFAKKUR FE’LLARINING SEMANTIK TADQIQIDA DENOTATIV VA SINTAGMATIK TAMOYILLARNING ROLI

Abidova Zilola Xabibullayevna

Toshkent davlat shaqrshunoslik universiteti

G‘arb tillari kafedrası katta o‘qituvchisi.

orcid.org/0000-0002-3013-0063

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15621892>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida tafakkur fe’llarining semantik xususiyatlari denotativ va sintagmatik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda fe’llarning asosiy ma’no darajalari, ularning kontekstdagi vositalari, boshqa fe’l guruhlari bilan aloqadorliklari ko‘rib chiqiladi. Sintagmatik tahlil orqali fe’llarning valentlik xususiyatlari aniqlanadi va ular asosida leksik-semantik guruhlar shakllantiriladi.

Kalit so‘zlar: tafakkur fe’llari, denotativ tamoyil, sintagmatik yondashuv, leksik-semantik guruh, kontekstual ma’no, valentlik.

Abstract. This article analyzes the semantic features of verbs of cognition in English and Uzbek languages based on denotative and syntagmatic approaches. The study examines the primary semantic levels of these verbs, their contextual manifestations, and their relationships with other verb groups. Through syntagmatic analysis, the valency properties of the verbs are determined, and lexico-semantic groups are formed on this basis.

Keywords: verbs of cognition, denotative principle, syntagmatic approach, lexico-semantic group, contextual meaning, valency.

Аннотация. В данной статье анализируются семантические особенности глаголов мышления в английском и узбекском языках на основе денотативного и синтагматического подходов. В исследовании рассматриваются основные уровни значения глаголов, их средства выражения в контексте, их взаимосвязь с другими группами глаголов. Посредством синтагматического анализа определяются валентностные свойства глаголов и на их основе формируются лексико-семантические группы.

Ключевые слова: глаголы мышления, денотативный принцип, синтагматический подход, лексико-семантическая группа, контекстуальное значение, валентность.

Kirish qismi: Tafakkur fe’llari har ikki til tizimida insonning aqliy faoliyatini ifodalovchi muhim leksik birliklardan hisoblanadi. Ular tafakkur jarayonining turli bosqichlarini - fikrlash, bilish, tushunish va eslab qolish kabi ichki kognitiv faoliyatlarni - semantik jihatdan o‘zida mujassam etadi. Ingliz va o‘zbek tillarida “think”, “know”, “understand” hamda “o‘ylamoq”, “bilmoq”, “tushunmoq” kabi fe’llar ushbu aqliy faoliyatni ifodalashda markaziy o‘rin tutadi.

Tafakkur fe’llarining semantik tadqiqi denotativ va sintagmatik tamoyillar orqali amalga oshiriladi. Denotativ tamoyil ularning asosiy, aniq ma’nosini, ya’ni aqliy faoliyatga oid gipersema va uning tarkibiy semalarini aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, sintagmatik tamoyil fe’llarning boshqa leksik va grammatik birliklar bilan birikish imkoniyatlarini, ularning kontekstual va funksional semantikasini o‘rganishga yordam beradi.

Mazkur tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi tafakkur fe'llarining semantik xarakteri, ularning sintaktik va leksik kombinatsiya imkoniyatlari, shuningdek, kontekstga bog'liq ma'nolarining o'zgarishi o'rganiladi. Bu ikki tamoyilga asoslangan yondashuv tafakkur fe'llarining semantik qatlamlarini chuqurroq anglashga, shuningdek, tillararo o'xshashlik va farqlarni aniqlashga imkon beradi

Asosiy qism: Tafakkur fe'llari har ikki til tizimida insonning aqliy faoliyatini aks ettiruvchi muhim leksik birliklar hisoblanadi. Denotativ tamoyil asosida ushbu fe'llar harakat, holat va oraliq ma'nolar kesimida tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillarida bu fe'llar "o'ylamoq", "bilmoq", "tushunmoq", "think", "know", "understand" kabi shakllarda namoyon bo'ladi. Bu fe'llarning asosiy semantik o'zagi "aqliy faoliyat" gipersemasiga tayangan bo'lib, ular ichki darajalarda fikrlash, bilish, tushunish, eslab qolish semalariga ajraladi.

Sintagmatik tamoyil esa tafakkur fe'llarining boshqa birliklar bilan birikuv imkoniyatlarini o'rganishga asos bo'ladi. Ushbu fe'llar ko'pincha predmet (kishi, narsa) va holat (xususiyat) bildiruvchi birliklar bilan bog'lanadi.

Masalan: ingliz tilidagi "think about", "consider a problem", "reflect on an idea" kabi birikmalar o'zbek tilida "muammoni o'ylamoq", "fikr yuritmoq", "g'oyani chamalamoq" kabi ifodalanadi. Bu esa tildan tashqari voqelikdagi umumiy semantik parallelni namoyon etadi.

Tadqiqotda aniqlanishicha, tafakkur fe'llari ingliz tilida frazali yoki predlogli fe'llar shaklida ham keng qo'llaniladi, bu esa ularning sintaktik kombinatsiya imkoniyatlarini oshiradi.

O'zbek tilida esa yordamchi fe'llar yoki suffikslashuv orqali ma'noni chuqurlashtirish kuzatiladi. Shuningdek, fe'lning kontekstda boshqa birliklar bilan bog'lanishi uning semantik yukini ham o'zgartiradi. Masalan, ingliz tilidagi 'look into', 'figure out', 'dwell on' kabi birikmalar tafakkur faoliyatining turli bosqichlarini bildiradi. O'zbek tilida esa 'o'ylab ko'rmoq', 'xulosa qilmoq', 'tafakkur yuritmoq' kabi shakllar fikrning davomiyligi, murakkabligi yoki yakuniy natijasini ifodalaydi.

Denotativ yondashuv asosida fe'llar o'zining asosiy ma'nosini ifodalasa-da, sintagmatik tahlilda ularning qo'llanish doirasi, boshqa birliklar bilan uyg'unlashuvi orqali kontekstual semantik yuk aniqlanadi. Tafakkur fe'llarining denotativ tahlili ularning asosiy leksik ma'nosini aniqlashga qaratilgan bo'lib, harakat, holat va oraliq ma'nolar doirasida o'rganiladi. Ingliz tilida "think", "know", "understand" fe'llari aqliy faoliyatning asosiy aspektlarini ifodalasa, o'zbek tilida bu funktsiyalar "o'ylamoq", "bilmoq", "tushunmoq" shakllari orqali amalga oshiriladi.

Denotativ yondashuvda ushbu fe'llarning semantik yadrosi "aqliy faoliyat" gipersemasiga asoslanadi va ichki tarkibda fikrlash (think/o'ylamoq), bilish (know/bilmoq), tushunish (understand/tushunmoq) kabi semalarga ajraladi. Misol uchun, ingliz tilidagi "know" fe'li aniq faktlar va ma'lumotlarga ega bo'lishni bildirsa, o'zbek tilidagi "bilmoq" ham shu funktsiyani bajaradi. Shunday qilib, denotativ tamoyil fe'llarning asosiy, universal ma'nosini ochib beradi va tillararo semantik paralelizmni ko'rsatadi.

Masalan: 'She thought about the consequences' ('U oqibatlarini o'yladi') va 'He reflected on the past mistakes' ('U o'tmishdagi xatolar ustida mulohaza yuritdi') kabi misollar tafakkur jarayonining turli bosqichlari va konnotativ jihatlarini ko'rsatadi. Bu esa tafakkur fe'llarining semantik qatlamlarida dinamiklik mavjudligini anglatadi.

Shuningdek, tafakkur fe'llarining sintaktik imkoniyatlarini ifodalovchi valentlik tahlili orqali har ikki til uchun umumiy hamda farqli jihatlar aniqlanadi. Ingliz tilida aksariyat tafakkur fe'llari transitive, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi talab qiladi (*I know the answer*), o'zbek tilida esa bu to'ldiruvchi orqali ma'no yanada aniqlashtiriladi (*Men javobni bilaman*). Bunda semantik yuklama, morfologik ko'rsatkichlar bilan uyg'unlashgan holda, leksik birlikning kontekstual roli kuchayadi.

Sintagmatik tamoyil tafakkur fe'llarining boshqa leksik va grammatik birliklar bilan birikuvchanligi, ya'ni sintaktik kombinatsiya imkoniyatlarini tahlil qiladi. Ingliz tilida tafakkur fe'llari ko'pincha frazali yoki predlogli shakllarda namoyon bo'lib, bu ularning semantik diapazonini kengaytiradi. Masalan, *"think about"*, *"reflect on"*, *"figure out"* kabi frazalar tafakkur jarayonining turli bosqichlari va yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qiladi.

O'zbek tilida esa tafakkur fe'llari ko'proq yordamchi fe'llar va suffikslashuv vositalari yordamida chuqurroq ma'no qatlamlarini hosil qiladi: *"o'ylab ko'rmoq"*, *"tafakkur yuritmoq"*, *"xulosa qilmoq"* kabi ifodalar fikrning davomiyligi, murakkabligi va yakuniy natijasini ko'rsatadi. Shuningdek, predmet va holat bildiruvchi birliklar bilan birikishi orqali fe'lning semantik yukini aniqlashtiradi.

Bundan tashqari, fe'llarning kontekstda boshqalar bilan birikishi natijasida yuzaga keladigan frazalar turli tafakkur jarayonining bosqichlarini ifodalaydi. Masalan, ingliz tilidagi *"look into"* (*chuqur o'rganmoq*), *"dwell on"* (*uzoq davom etgan fikr*) kabi birikmalar va o'zbek tilidagi *"o'ylab ko'rmoq"*, *"tafakkur yuritmoq"* shakllari semantik rang-baranglikni ko'rsatadi.

Xulosa qismi: Denotativ va sintagmatik tamoyillarni uyg'unlashtirgan holda olib borilgan semantik tahlil tafakkur fe'llarining asosiy sema qatlamlarini aniqlashga imkon beradi. Shuningdek, tillararo qiyosiy yondashuv orqali ingliz va o'zbek tillaridagi tafakkur fe'llarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Masalan, ingliz tilidagi frazali fe'llar orqali ifodalangan ma'nolar o'zbek tilida yordamchi fe'llar orqali beriladi. Bu jihatlar tafakkur fe'llarining semantik sathda har ikki tilda murakkab va ko'p qatlamli tuzilmaga ega ekanligini ko'rsatadi. Bunday tadqiqotlar kelgusida kognitiv lingvistika, tarjimashunoslik va leksikografik izlanishlarga mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Денисов П. Об универсальной структуре словарной статьи // Актуальные проблемы учебной лексикографии. – М.: Русский язык, 1977.
2. Апресян Ю. Лексикографическая концепция НБАРСа // НБАРС. Т. I. – М., 1993. – С.
3. A. Madvaliyev tahr. ost. O'zbek tilining izohli lug'ati – Toshkent: O'zME, 2006. – B. 606
4. Abidova, Zilola Xhabibullayevna. "Translation Problems of Verbs of Thought in Different System Languages." *Journal of Intellectual Property and Human Rights* 2.2 (2023): 1-5.
5. Abidova Zilola Xabibullaevna. Ingliz tilida f'el va f'el kategoriyalari tadqiqi. Til o'qitish: yangi yondoshuv va innovatsiyalar. Toshkent sharqshunoslik Universiteti:2022/5/10 pp.92-95
6. Abidova, Zilola Xabibullayevna. "Ingliz va o'zbek tillaridagi tafakkur fe'llarining tahlili." *Scientific progress* 3.2 (2022): 736-739.

7. Абдуллаева, М. (2022). Инглиз–ўзбек бадий таржималарида муқобил вариантни шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. Переводоведение: проблемы, решения и перспективы, (1), 78-81.
8. Zilola Xabibullayevna Abidova. “Tarjimalarda tafakkur fe’llarini semantik darajalanish usullari.” “Topical Challenges in teaching Foreign languages” 186-192.
9. Abidova Zilola Khabibullayevna. “Analysis of Tipological Classification of Languages.” “Barqaror rivojlanish kontekstida xorijiy tillarni o‘qitish: ilog‘or tajribalar, muammolar va imkonoyatlar” (2): 152-157.